

*Гүлжан Алимбекова¹, Қарлығаш Нурмухаметова²,
Айнур Бақытжанова³*

*¹Қоғамдық Пікірді Зерттеу Орталығының аға ғылыми
қызметкері, әлеуметтану ғылымдарының кандидаты
(Алматы қаласы, Қазақстан)*

e-mail: g.alimbekova@gmail.com,

*²Құрлық әскерлері Әскери институтының оқытушысы,
философия ғылымдарының кандидаты
(Алматы қаласы, Қазақстан)*

*e-mail: karlygash_krtu@mail.ru**

*³Қазақ Ұлттық қыздар Педагогикалық Университетінің
әлеуметтану магистрі (Алматы қаласы, Қазақстан)
e-mail: ainurb1997@gmail.com)*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАРУЛЫ КҮШТЕРІНІҢ БІТІМГЕРШІЛІК ҚЫЗМЕТІН ӨЛЕУМЕТТІК-ТАРИХИ ТАЛДАУ

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Қарулы Күшінің жер бетінде бейбіт өмірді сақтау үшін атқарған бітімгершілік қызметтеріне тарихи шолу жасалынған. Бітімгершілік қызметін атқару барысында жоғалып кеткен, ерлікпен қаза тапқан бітімгерлердің болмысы патриотизм мен ерліктің өнеге мектебі екенін жеткізеді.

Халықаралық БҰҰ-ның жарғыларына сонымен қатар ҚР Бітімгершілік нормативтік заңдарын салыстыра отырып әскери доктринаның бітімгершілікке арналған тұсына ерекше назар аударады. Қазақстанның 1992 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі Тәжікстан, Ирак аймағында әскери бітімгершілік қызмет атқарғандар арасында әлеуметтанулық әдіснамалар (сауалнама, терең сұхбат) бойынша зерттеулер жүргізілді.

«Бітімгершілік» ұғымын ашып бітімгершілік қызметтің маңызы мен рөлін айқындауға тырысады. Мақала авторлары бітімгершілік қызмет түрін одан әрі дамыту мәселелерін қарастырып бірқатар ұсыныстар жасайды.

Түйін сөздер: *Қарулы күштер бейбітшілік, бітімгершілік, соғыс, халықаралық қақтығыстар, әлеуметтану, тарих*

СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МИРОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Гулжан Алимбекова, Қарлығаш Нурмухаметова, Айнур Бакытжанова

Аннотация. В данной статье представлен исторический обзор миротворческой деятельности Вооруженных сил Республики Казахстан направленного на поддержание мира во всем мире. Характер, образ миротворцев, пропавших без вести и погибших при исполнении служебных обязанностей является образцом патриотизма и мужества.

Авторы статьи рассматривают уставы ООН и законы Республики Казахстан, уделяя особое внимание миротворческому аспекту военной доктрины, нормативные законы сравниваются между собой. Социологическое исследование (анкетирование, глубинное интервью) было проведено среди тех, кто служил в миротворческих миссиях ВС РК с 1992 года по 2020 год в Таджикистане и Ираке.

Объясняется понятие «миротворчество», и определяется значение и роль миротворческой миссии. Авторы статьи рассматривают вопросы дальнейшего развития миротворческой деятельности и дают ряд рекомендаций.

Ключевые слова: Вооруженные силы, мир, миротворчество, война, международные конфликты, социология, история

SOCIAL AND HISTORICAL ANALYSIS OF PEACEKEEPING ACTIVITIES OF THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Gulzhan Alimbekova, Karlygash Nurmukhametova, Ainur Bakhytzhanova

Abstract. This article describes a historical review of the services provided by the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan to keep peace in the world. Patriotism and heroism is perfectly conveyed on the basis of the peacekeeping activities of the heroically lost and missing peacekeepers.

Attention is drawn and compared to the UN regulations and the peacekeeping normative laws of the Republic of Kazakhstan, with special attention to the parts devoted to the military doctrine of peacekeeping. Research was conducted on the basis of sociological methodologies (survey, in-depth interviews) among the military of the Republic of Kazakhstan who conducted peacekeeping service on the territory of Tajikistan and Iraq.

The concept of «Peacekeeping», the importance and role of peacekeeping activities was revealed. The authors of the article considered

further issues in the development of the peacekeeping service and proposed several solutions.

Keywords: *Armed forces, peace, peacekeeping, war, international conflicts, sociology, history*

Кіріспе

Қазіргі кезде соғыстар, діни қақтығыстар мен әскери жанжал, гео-шиеленіс орын алып отыр сондықтанда дүниежүзі елдерінде ерекше азаматтық қоғамдағы халықтың жағдайы мен жалпы олардың бейбіт өмірін қорғаудың маңыздылығы басты орында тұр.

Бұны соңғы он жылдықта болған әскери жанжалдық әрекеттер салдарынан зардап шеккен мемлекеттердің санының көбейгендігі мысал бола алады. Дүниежүзі бойынша осындай әрекеттердің қатаң көрінісі ретінде Руанда мен Сомали, Боснияда болған әскери қақтығыстың салдарынан жапа шеккен адамдардың алдымен психологиялық-әлеуметтік көмекке мұқтаж екендігін көруге болады.

Осындай әрекеттер мен тарихи оқиғалардың барысы әскери қақтығыстар салдарынан зардап шеккен және сол жердегі адамдарға көмек беру кезіндегі дүниежүзілік ұйымдар, оның ішінде Біріккен ұлттар ұйымының атқарған жұмыстарының маңызын атап өткен дұрыс. Дегенімен, БҰҰ-ның өзі біз атап отырған елдердегі әскери қақтығыстар, репрессиялар мен қатар геноцид мәселесіне қатысты тиісті шешім шығарып көмек көрсете алмай отыр. Осындай тәжірибелер мен оқиғаларды көру арқылы барлық мемлекеттердің ішінде қарулы, әскери қақтығыстардан туындайтын жағдайларды алдын-алу мен оларға қарсы күрес шараларын жетілдіру мен ұйымдастыруды талап етіп отыр, осы тұрғысынан алғанда тақырыбымыздың өзектілігі ашыла түседі. Дүниежүзі елдерінің тәжірибесі негізінде мемлекеттің ішіндегі немесе сыртында болып жатқан жанжалдар мемлекет үшін қандай да бір жағымды немесе жағымсыз кері өзгерістер енгізетіндігі анықталған. Сол жанжалдарды шешу кезінде күш көрсету, қорқынышта ұстау мен зорлық-зомбылық әрекеттерін қолдану арқылы мақсатқа жету әдісі барлығына тиімсіз болып келеді және бұл жанжалды шешу мен реттеудің дұрыс емес әдісі болып табылады. Мемлекеттің іші-сырты болсын, белгілі бір аймақта болсын әскери қақтығыстарды реттеу кезінде зорлық-зомбылық әрекеттерін жасау, саяси бағдардың кері мақсатта екендігін көрсетеді.

Қазіргі кездегі мемлекеттердің ішінде болатын қақтығыстарды шешуде бейбіт әдістер мен тәсілдер іздестірілуде. Осыған байланысты

жанжал әлеуметтануы бойынша еңбек еткен Э.Боулдингтың теориясын қарастырудың маңызы бар. Оның айтуынша «шешілмейтін жанжал жоқ», «тек қана жанжалды реттестіруді қаламайтын екі жақ бар» - деген болатын [1, 9].

Осындай кездерде қақтығыстардағы жанжалдық жағдайды шешу үшін бітімгершілік саясат пен әрекеттердің маңызы жоғары, ол дүниежүзі бойынша бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтаудың кепілі болады.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Ұсынылып отырған мақаланы зерттеу барысында компаративистік, тарихи-логикалық, жалпылау, жүйелеу әдістері пайдаланылды. Бітімгершіліктің халықаралық және отандық заңнамалық негізіне тоқталып, әскери доктринаға сараптама жасалынды. Сонымен қатар әскери бітімгерлерден жеке сауалнама жүргізу, терең сұхбат әдіснамалары қолданылды.

Зерттеу нәтижелері

Қазіргі саяси жанжалдардың басты ерекшелігі олардың мемлекетаралық жанжалдардан мемлекет ішіндегі жанжалға ауысқандығында. Бұның себебі ол мемлекет ішіндегі ұлтаралық және конфессияаралық антогонизм, сепаратизм сияқты жанжалдардың туындауы негізінде қоғамның барлық өміріндегі жағдайдың күрделенуін көрсетеді. Мемлекет ішіндегі экономикалық және әлеуметтік дағдарыстарда мемлекет ішілік жанжалдардың туындауына алып келіп отыр. Ал бұл аталған жанжалдар болып жатқан жердегі адамдардың құқықтарын бұзып саяси жанжалдық әрекеттер барысында бейбіт өмір сүрген адамдардың өмірін жалмауда. Қақтығыс барысында мемлекеттің ішіндегі барлық инфрокұрылымның өмір сүруін қамтамасыз ететін құрылымдардың зардап шегуі мен мүлдем жойылуына алып келеді. Дүниежүзі бойынша болып жатқан конфликтілер бейбітшілікті қалыптастыруда жаңа әдістерді қолдануды талап етуде.

Сондықтан да осындай мемлекетаралық және мемлекет ішіндегі әскери жанжалдарды болдырмау мен оларды шешу кезінде БҰҰ-ның атқаратын қызметтері шексіз. Мемлекетаралық әскери қақтығыстар мен жанжалдарды шешу кезінде және жалпы дүниежүзілік бейбітшілікті сақтау барысында шешім қабылдау мен әрекеттер ету кезінде БҰҰ-на мүше барлық елдердің пікірлері мен ұсыныстары қарастырылады.

Бітімге қатысатын мемлекеттердің жер бетінде бейбітшілікті

сақтауға қосқан үлесінен басқа өз мемлекетінің қауіпсіздігін сақтауда орасан зор тәжірибе жинақтай түседі.

Бүгінгі күні жас мемлекет ретінде бітімгершіліктің дұрыс жолға қойылып жүзеге асуы сындарлы саясатымыздың жетістігі. Қазақстан Қарулы күшінің өзіндік бітімгершілік қызметінің өзіндік тарихы бар. Тарих қойнауына қарасақ қазақ халқы ежелден бітім мен бейбіт өмірді ұлықтаумен келе жатқан ел. Бітімгершілік Қазақстан Республикасының ұлттық және ұжымдық қауіпсіздікті сақтау мен ұйымдастырудағы маңызды құрастырушы болып табылады. Бітімгершілік саясаты алдағы уақытта орындауға жоспарланып отырған саяси және әскери қақтығыстар мен конфликтілерді алдын алу кезінде саяси әрекеттер мен құралдарды қолдануды білдіреді.

«Бітімгершілік қызмет дегеніміз ол Қазақстан Республикасы қабылдаған халықаралық міндеттемелерінде Біріккен Ұлттар Ұйымының жарғысының мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келетін, халықаралық ұйымдар мен мемлекеттер (мемлекет) қабылдайтын, саяси, экономикалық, әскери және өзге де сипаттағы дауларды шешуге, сондай-ақ үшінші тараптың араласуы арқылы мемлекеттер арасындағы немесе мемлекет шегіндегі қақтығыстарды болдырмауға, олардан қалыс қалуға және тоқтатуға және бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдауға ықпал ететін, бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау үшін гуманитарлық көмектер көрсетуге бағытталған шаралар жиынтығы» [2].

Қазақстан Республикасының бітімгершілік қызметінің мақсаттары ретінде ол саяси, экономикалық, басқа да сипаттағы дауларды шешу, халықаралық қоғамдастыққа сонымен қоса шетел мемлекеттеріне мемлекеттер арасындағы немесе бір мемлекет ішіндегі қақтығыстарды болдырмау мақсаты, сонымен қоса осындай қақтығыстарда көмектесуден қалыс қалмау, қақтығысты тоқтатуға жәрдемдесу, қазақстан мүше болған және қабылдаған халықаралық міндеттемелерге сәйкес бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау үшін пассивті әрекетте гуманитарлық көмек көрсету болып табылады.

«Бітімгершілік» (*мировотворчество*) деген терминнің өзі БҰҰ қолданысынан енгізілген термин болып табылады, дипломатиялық әдістерді қолдану арқылы жанжалға қатысушы екі жақты әскери қарулы әрекеттерін доғару мен келісімдер жүргізу арқылы бейтараптық немесе теңдей шешім қабылдауға, олардың дауларын реттеуге шақыруды немесе соларды істеу үшін әрекет етуді білдіреді. «Бейбітшілікті сақтау дегеніміз БҰҰ-ның бақылауымен әскери конфликтілерді тежеу және тоқтату» [3].

Бітімгершілік туралы нормалар алғаш рет 1928 жылғы Халықаралық дауларды бейбіт жолмен реттеу туралы БҰҰ-ның халықаралық бас заңында айтылды. БҰҰ-ның Жарғысының 2-бабында: Мемлекеттер халықаралық дауларды келіссөз, бітімгершілік, арбитраж, сот, аймақтық ұйымдар мен келісімдерге жүгіну, басқа да дауды шешудің бейбіт жолдары арқылы жедел және әділ жолмен шешуге тиіс» делінген [4].

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап бітімгершілік саясаты дүниежүзілік және ұлтаралық аренада жаңа қырынан таныла бастады. Бұл күнде бітімгершілік қызметтері жаңа мамандық іспеттес жандана түсіп өзінің жұмысының өзектілігін айқындай түскен. Бітімгершілік саясаты ол тікелей дүниежүзілік және мемлекеттік қауіпсіздікті және бейбітшілікті сақтау маңызына ие.

Бітімгершілік саясаттың жүргізілуі әртүрлі саяси және әскери қақтығыстар мен жанжалдардың шығу себептері мен туындауына байланысты жолдары өзгеріп отырады. Халықаралық құқықта зорлық зомбылыққа қарсы реторсия, репрессалия, өзін-өзі қорғау сияқты үш түрлі құқық берілген. *Реторсия* дегеніміз – бір мемлекеттің зиян келтірген әрекетіне жауап ретінде заңды түрде жауласу және зиянды әрекетке бару арқылы жауап беру шарасы. *Репрессалия* – басқа мемлекеттің заңсыз әрекетіне қарсы қолданылатын заңсыз әрекет. Реторсияның басты айырмашылығы заңды әрекет болуында. *Өзін-өзі қорғау құқығы* бұндай жағдайда да алдымен өзіне қарсы қарулы шабуыл жасалғанын дәлелдеу керек. Өзін-өзі қорғау үшін шара қолданып, шабуылдың бетін қайтаруға мемлекеттің құқығы бар.

1970 жылы Халықаралық құқықтық принциптері туралы декларацияда: «Мемлекеттерге басқа мемлекеттегі режимді күшпен құлатуға тырысып отырған лаңкестік немесе қарулы әрекетті ұйымдастыруға, көмектесуге, қаржыландыруға, арандатуға жол берілмейді. Сондай-ақ басқа мемлекеттегі азаматтық қақтығысқа араласуға тыйым салынады» [5].

Алайда мемлекеттің басында отырған кейбір саясаткерлер бұл заңдарды орындамай құқықбұзушылыққа барып жатады. Соның салдарынан жер бетінде соғыс өрті шығып жатады. «По подсчетам английских специалистов Д.Смирта и Э.Брайена, в 1998 – 2003 гг. в мире разразилось 120 войн. Согласно данным Комиссии ООН по делам военных беженцев (UNWRA), только в 1995 г. наблюдалось 84 вооруженных конфликта» [6].

Жалпы БҰҰ-ның араласуымен 2020 жылға дейін бейбітшілікті сақтауға 73 бітімгершілік миссиясын атқарыпты. Бітімгершілік қызметі барысында мемлекетаралық дүниежүзілік дағдарыс

салдарынан әртүрлі әлеуметтік мәселелер, денсаулық сақтау, кедейшілік пен геноцид, репрессия сияқты мәселелермен айналысып ғана қоймайды азаматтық соғыстар, ұлтаралық соғыстар мен қақтығыстар, конфессияаралық қарулы қақтығыстарды болдырмауға екі жақты ортақ бітімге келуіне шақырады.

Бітімгершілік қызметті атқаратын ұйымдар басқа елдің шекарасына әскерін енгізуі арқылы ол елдің ережелері мен талаптарының бұзылуына немесе жанжалдардың күрделі сипатқа енуіне де тікелей әсер етуі мүмкін.

Бітімгершілік қызметтердің маңызы біз атап отырған ұжымдарда әскери қақтығыстар салдарынан болатын зорлық-зомбылық әрекеттердің барлығы соғысты жүргізу кезінде орнатылатын жалпы қабылданған нормаларға сай келмейтіндігінде, бұның барлығы қарулы қақтығыстардың қаталдануы мен күш көрсетудің өзгергендігін білдіріп соның салдарынан қаза болған, жапа шеккен адамдардың санының көбеюіне алып келіп отыр. Сондықтан көптеген мемлекеттер мен дүниежүзілік ұйымдардың саяси басым бағытының бірі ретінде қарулы қақтығыстар мен жанжалдарды болдырмауға, реттеуге қатысты бағытталған саясаты мен қызметтері басымдықта тұрады.

Алайда еліміздің бітімгершілігі БҰҰ-на кірместен бұрын басталған. Кеңес Одағы тұсында 1978-1989 жылдар қақтығыс пен соғыстан көз аспаған ауған жері көршілес жатқан аймақтарға үлкен қауіп туғызатын. Кеңес одағы ыдыраған тұста Тәжікстанда азаматтық көтерілістің соңы шекарадан өтпекші болған исламидтік топтың билікке талас туғызуы мақсатында жасаған қимылдары соғыс өртін өршіте түскен.ТМД елдері соның ішінде Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан жиналып Тәжік-Ауған шекарасын қорғау туралы шешім қабылдап бітімгершілікке өз әскерлерін жасақтаған болатын.

Қазақстан Республикасындағы бітімгершіліктің алғашқы және тарихи бастамасы бауырлас осы Тәжік-Ауған шекарасында өткен. Бітімге Шымкент қаласына қарасты ІІМ-нің сарбаздары, екі рота мотоатқыштарды Сарыөзек пен Отар әскери бөлімшесі даярласа, келесі ҚР ҰҚК әскерлерін Шығыс Қазақстан облысына қарасты Күршім мен Зайсанның шекаралық әскери бөлімшелері даярлықтан өткізген. ҰҚК шекара қорғаныс Министрлігі және ҚР ІІМ әскері бірігуі негізінде шоғырландырылған Қазақстандық батальон жасақталып, сегіз жыл аралығында одақтастары алдындағы борыштарын өтеуге аттанды.

1992 мен 2001 жылдың аралығына дейін он мыңнан астам қазақстандық жауынгер-бітімгершілер ТМД елдерінің оңтүстік

шекараларында қызмет еткен. 1995 жылдың 7 сәуірде Памирдың Пшихавр шатқалында қазақстандық жасақ әскери бітімгершілік қызметтерін атқару барысында исламидтік топтардың тұтқиылдан тап беріп қоршауында қалса да беріспей жанқиярлықпен жауға қарсы күрес жүргізген. Осы ұрыста ПМ-нен аттанған 33 сарбаз жараланып 17 сарбаз қаза тапқан. Солардың қатарында: старшина Қалмақан Бақбаев, сержант Радик Қаймулдиев, сержант Әлихан Өгізбаев, қатардағы жауынгерлер Қанат Едрышов, Ербол Исабаев, Ержан Әбдиев, Ержан Байбағысов, Еркін Байқабылов, Ербол Бекебаев, Бауыржан Далабаев, Жақсылық Жансүгіров, Имомодин Жұматов, Михаил Мартыненко, Еркебұлан Мақажанов, Анатолий Мешков, Дастан Нұрметов, Тахир Рахымжанов. Тұтқиылда қоршауда қалып қаза тапқан сарбаздардың ерліктері мәңгі ел есінде қалары сөзсіз. 17-і сарбаз көз жұмған жерге Тәжікстан мемлекеті құрметпен еске алып ескерткіш құлпытасын орнатқан. Қазақстанның бітімгершілік қызметтерін атқару тарихындағы бір күннің ішінде ең көп жоғалтқан сарбаздарының саны еді. Еліміз арнайы сәуір айының 7-сін қаралы күн ретінде атап өтеді. Бітімгершілік күні ретінде ғылыми конференциялар, халықаралық симпозиумдар, дөңгелек үстелдер өткізіліп тұрады. Тәжік шекарасына барғандардың көпшілігі сарбаздар олар бір жылдық әскери борышын атқарған соң ғана барып өтініш бере алатын. 1991-1995 жылдары елімізде (*кадровый*) әскери мамандар жетіспейтін ол кездері сұранып барған әскери мамандардың өтінішін қабылдай бермейтін. Бүгінгі күні бітімгершілікке барып келген әскери мамандардың біразы ЖОО-да ұстаздық қызмет атқарып жүр. Алматы қаласында орналасқан Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтында п-к Ноғайбеков М., Райчинец Ю., Касимбаев Ғ., Алтаев Н., Сарыжігітов Ш., Ембергенев Е.

Құрлық әскерлерінің Әскери институтының атыс кафедрасының бастығы полковник М.Ноғайбеков өз сұхбатында: «Егемендігін енді ғана алған мемлекетімізде офицерлер тапшы еді әскери мамандар елімізге ауадай қажет болатын. Сондықтанда офицерден гөрі әскери борышын енді ғана өтеп біткен сарбаздардың өз өтініші бойынша Тәжікстан жеріне бітімгершілікке жіберетін еді. Қазақстаннан барған сарбаздарға Тәжік-Ауған шекарасында бітімгершілік қызметтің өтілуі оңай бола қойған жоқ. Аймақтың орналасу бедері жазық емес, биік заңғар таулар, шақпақ-шақпақ жартастар күндіз 45°С ыстық, түні қатты суық болып ауа-райы да қолайсыздық туғызатын. Тау шыңында орналасқан әскери бөлімшені сумен, тамақпен қамтамасыз етілуін былай қойғанда түнгі күзет (қарауыл) қиынға соғатын. Осындай таулы аймақтарда арнайы әскери тактикалар

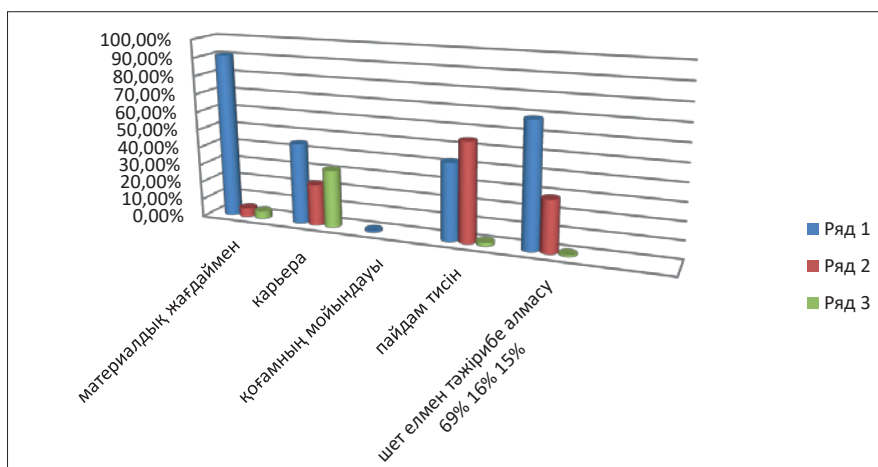
қолданылады. Жалпы бітімгершілік қызметте болуым білімімді шыңдауға, әскери тәжірибе жинақтауыма себепші болды. Қазіргі таңда бітімгершіліктен жинақтаған мол білімімді курсанттарға үйретіп ұстаздық қызмет атқарудамын» – дейді.

«Тактика» кафедрасының аға оқытушысы полковник Н.Алтаев: «Жер бетіндегі адамзат баласы бақытты болуға, бейбіт өмір сүруге құқылы. Халықаралық құқықта арнайы бейбіт халық пен бейбіт тұрғындарға шабуыл жасауға болмайды деп тыйым салынғанымен де бұл заң күнделікті өмірде орындалмайды. Осының кесірінен жазықсыз адамдар мен бейкүнә балалар зұлым саясаттың құрбанына айналып жатады.

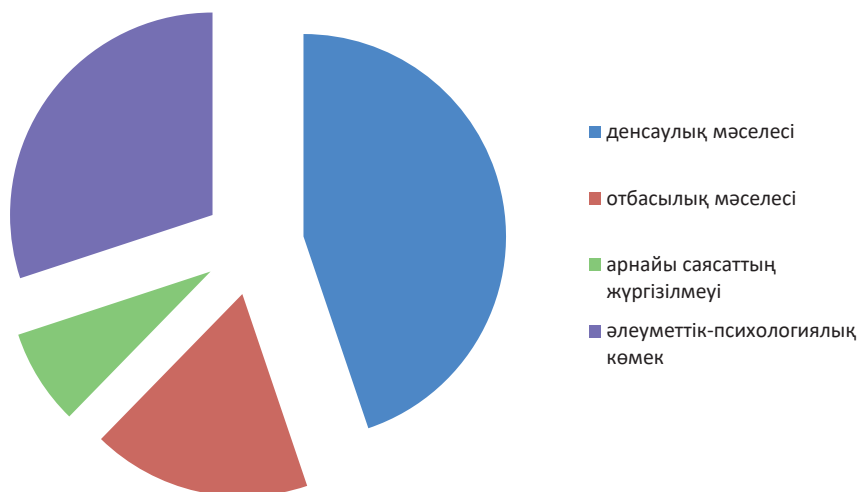
Бітімгершілік миссиясына баратындар алдымен жергілікті жердегі бейбіт тұрғындардың мәдениетін, әдет-ғұрпын сыйлауға міндетті. Тіпті сөзін жеткізе алмаған жағдайда қолмен көрсеткен ишараңыз жергілікті жердің түсінігінде өзгеше теріс мағынаны білдіруі мүмкін сондықтанда мұқият болуды қажет етеді».

Сіздің баруыңызға не себеп болды деген сұрағымызға полковник Н.Алтаев мырза: «Тәжікстан бауырлас ел бейбіт елді басқыншы топтардан қорғау менің азаматтық ғана емес, әскери борышым деп баруға бел шешкем» – деді. Қазіргі кезде басқа елдің шекарасын күзетіп емес өзіміздің Отанымызды қорғау үшін әскери борышын өтеуге барғысы келетіндердің қатары сиреп бара жатыр. Соғыс өрті тұтанып жатқан жерге сұранып барып ерлік көрсеткен жауынгерлердің болмысы кейінгі ұрпаққа үлгі, патриоттық тәрбие беретін өнеге мектебі. Бітімгершілікке барған респонденттерден терең сұхбат алу барысында бірқатар сұрақтарымызға жауап алдық.

1-диаграмма. Бітімгершілікке барудағы негізгі мақсат

2-диаграмма. Бітімгершілікке барғандарды толғандыратын мәселе

«Бітімгершілікке барудағы негізгі мақсат» тақырыбында алынған сұхбатта бітімгершілікке барғандардың 90% материалдық жағдаймен байланысты болып шықты. 1991 жылы кеңес одағы ыдырап тәуелсіздігімізге қол жеткізген тұста экономикалық қиыншылықтар туындаған еді. Алдыңғы 1995 жылы Тәжікстан артынан 2013 жылы Ирак жеріне бітімгершілікке барғандар әлеуметтік жағдайдың себеп болғанын алдыға тартады. Бітімгершілік миссиясына барған әскери мамандардың лауазымдары өсіп карьералары ілезде жоғары көтерілген. Осыған байланысты әскери мамандардың ішінде карьера үшін бітімге баратындардың саны 45% көрсетіп отыр. Шет елмен тәжірибие алмасу үшін барғандар 69%. Қазақстан бітімгершілік операциясына қатысуы пассивтік тұрғыда жүзеге асырылады. Қазақстан Қарулы Күші бітімгершілікті Үндістан Қарулы Күшімен бірге атқарады. Гуманитарлы көмекке азық-түлікпен қамтамасыз ету, дәрі-дәрмек жеткізу, медициналық көмек көрсету, су тазарту, су шығару, миналарды тазалайтын инженерлік-саперлық қызметтер жатады. Бірақта Ирак жерінде бітімін өтеген полковник Қасимбаев Ғ. пассивті болғанмен де тұтқиылдан шабуылдайтын соғысқа даярлық қалпында өткіздік. Кез-келген жағдайда бәріне даяр болу позициясын ұстандық. Бітімгершілікке барғандар өз өмірін өзгеге ұсынған жандар десем артық айтпаспын. Өйткені ол жер қызыл алаң, гуманитарлы болғанмен де күнделікті жағдаяттар белең алып тұратын. Бітімгершілік қызметін өтегендер жалпы

әскери тәжірибе жинақтап ғана қоймай сонымен бірге тіл тұрғысынан да тәжірибие алмасуға септігі тигенін айтып өтті. Бітімгершілікке баратындардың бір ерекшелігі олар ағылшын тілінде емін-еркін сөйлей алады. Қоғамда өзін мойындату үшін барғандардың көрсеткіші 1% алады.

Бітімгершілікке барғандарды толғандыратын басты мәселе денсаулық 8,2%, отбасылық мәселе 3,2%, арнайы саясаттың жүргізілмеуі 1,4%, әлеуметтік-психологиялық көмек 5,5 % көрсетіп отыр.

Көп жылдан бері Ауғанстан мен Тәжікстан шекарасында қызмет етіп бітімге барған ардагерлердің мәртебесі жоқ еді. Тәжікстан, Ирак аймағына барған бітімгерлер елімізде мүлдем әлеуметтік-психологиялық көмектің көрсетілмейтіндігін айтты.

«2020 жылы «Ардагерлер туралы» Қазақстан Республикасының Заң жобасының 5 наурызындағы №98 қаулысында ардагерлердің жаңа санаттарына енген азаматтарға ай сайын 4,8 АЕК көлемінде, яғни 13435 теңгелік арнайы мемлекеттік жәрдемақы тағайындалған» [7].

1992 жылдан 2001 жылға дейінгі кезеңде тәжік-ауған учаскесінде ТМД-ның сыртқы шекараларының сыртқы қорғанысын күшейтуге қатысқан, 1968 жылы Чехословакиядағы жанжалды реттеуге, Таулы Қарабахтағы этносаралық жанжалды шешуге, Ирактағы бітімгершілік операцияларына қатысқан ұлттық контингентке кіретін азаматтар санатын ардагерлер санатына кіргізіп медициналық, тұрғын үй жер учаскесін алуға, салықтың барлық түрінен босатылады сонымен қатар санаторийге тегін демалуға жіберілетіні бітімгершілікке барғандарды бір қуантып тастады.

Дегенменде бейбітшілік солдатты аталған ардагерлердің отбастарына не болмаса балаларына әлеуметтік тұрғыдан ештеңе тағайындалмаған. Бітімгерлердің балаларына тегін не болмаса жартылай төлеммен білім алуына мүмкіндік берілсе отбастарына жасалатын басты көмектің бірі болмақ деп ұсыныс жасағымыз келеді.

1992 жылы 2 Наурызда БҰҰ-на енген Қазақстан дүниежүзі бойынша бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау қызметтеріне белсене қатысып келе жатыр. Қазақстан Республикасы БҰҰ-ның құрамына кіргеннен бастап бітімгершілікке баратын қызметкерлер халықаралық әскери стандартқа сай даярлықтан өткізу үшін «Қазбат» батальоны құрылды. «Қазбат» батальонының командирі капитан А. Нұрқасымов бітімгершілік қызметін бастаған сәттен бастап инженерлік-саперлық батальоны төрт миллионға жуық жарылғыш заттарды залалсыздандырғандығын 6718 кубометрлік су тазаланғанын айтып өтті.

«Қазбат» Иракқа бағытталған батальонның мақсаттары пассивтік тұрғыда жүргізіледі жарылмаған қаруларды табу мен залалсыздандыру, медициналық көмектер көрсету мен ауыз сумен қамтамасыз ету жұмыстарын жүргізу және азаматтық халықтың қауіпсіздігін сақтау мен бейбітшілікті орнату болып табылады.

Бітімгерлік қызметтерін ұйымдастыру мен атқару кезінде шиеленіс аймағында әйелдердің саны арта түскен. Халықаралық бейбітшілікті орнату кезінде әйелдер ерлермен қатар иық тіресіп қызмет атқаруда. Қазақстандық әскери дәрігерлер «Дельта» атты базада америкалық дәрігерлер тобымен бірге жұмыс істеп жергілікті тұрғындарды емдеп аянбай қызмет етуде.

«2003 жылдың 20 наурызындағы Иракқа Ұлтаралық Коалицияның әскерін енгізуге себеп болған ол Саддам Хусейннің халықаралық терроризмді және жаппай қырып-жою қаруын жасауды қолдағандығы себеп болды. Алғашқы болып әскерді енгізу әрекеттерін ұсынған АҚШ Президенті Джордж Буш болды, ол Саддам Хусейннің диктаторлық әрекеттерін жою негізінде Иракта жаңа демократиялық ұстанымдар мен бағыттарды ұстанатын жаңа басшыны орнату керектігін айтқан» [8].

Ирак басшылығының тарапынан қазақстандықтардың «Иракқа тәуелсіздік» атты әскери операцияларына қатысқаны үшін алғыс білдірген. Бітімгершілік қызметтерді ұйымдастыру кезінде әртүрлі тараптардан адамдар қаза болды, оның барлығы тарихта қалуы керек. Соның бірі 2005 жылы 9 қаңтарда Васип аймағында қару-жарақтарды тиеу барысында қаза болған қазақстандық Қайрат Құдабаевты және Қазбаттың жаралы болған батырларының еңбектері мен ерліктерін бірі білсе бірі білмейді. Дүниежүзі бойынша бітімгершілік қызметті ұйымдастырушылар мен оған қатысқан адамдардың еңбектері мен ерліктері ешқашан ұмыт қалмауы керек. Осындай батырлар тек өз елдері мен өздерінің қамы үшін емес, дүниежүзі бойынша бейбітшілік пен татулықты сақтау мақсатында ерлік еткендер болып табылады.

«Қазбат» сержанты А.Қожахметов: «Менің Ирак жайлы еске алуым ауыр тиеді, себебі бітімгершілік қызметін атқарған отандастарым мен украиндық бітімгершілік қызметін атқарғандардың қазасын көрдім. Бейбіт өмір сүрген жазықсыз адамдардың қазасын көрдім, достарыммен бірге қарсы жақтың минометтың атқылауының астында қалып бір өлім аузынан аман қалдым. Жалпы Иракқа баруымды әскери тапсырма деп білемін, осы жолда минаны залалсыздандыруда әскери біліктілігімді ұштап тәжірибе жинақтап келдім».

2018 жылдың 31 қазан айында Ливан аймағындағы қақтығысқа 120 сарбаздан жинақталаған жасақ бітімгершілік миссиясын атқаруға аттанып кетті. Ливан Республикасындағы бітімді үнді батальонымен бірге атқарды. Қазақстандық әскери бітімгер аймақтағы тыныштық пен бейбітшілікті сақтауға қатысты әрекеттер мен аймақты тінту, бақылау орындарында кезекшілік, оқ атуды тоқтату, сонымен қоса жергілікті халыққа көмектесу жұмыстарын ойдағыдай атқарды. Қазақстан Республикасының әскери бітімгершілік қызметкерлерінің еңбегі халықаралық деңгейде жоғары бағалануда. Ұлттық бітімгершілік бөлімдерінің бітімгерлік миссияларына қатысуы ол тек қана ұлтаралық қауіпсіздікті нығайтып қана қоймай сонымен қоса еліміздің халықаралық аренада абыройын өсіріп айтарлықтай мәртебесін көтерді.

Халықаралық әскери бітімгершілікке баратындар Қапшағайда орналасқан әскери бөлімде арнайы дайындықтардан өтеді.

Жыл сайын халықаралық «Дала бүркіті» атты әскери-тактикалық бітімгершілік оқу жаттығулары өткізіліп тұрады. 2012 жылы «Бейбітшілік үшін серіктестік» атты жобасы аясында АҚШ, Ұлыбритания, Тәжікстан, Қырғызстан, ГФР, Литва, Франция, Италия және басқа да елдердің әскери қызметкерлері қатысып келеді.

«Бейбітшілік кезіндегі серіктестік» атты жоба аясында Құрлық әскерлері Әскери институтының (КАЗЦЕНТ) білім беру орталығында төмендегідей курстарды оқытады:

- Көпұлтты операциялар кезінде қолданылатын ағылшын тіліндегі әскери терминология;
- Мәдени таным арқылы Орталық Азия мен Ауғанстандағы аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- БҰҰ бітімгерлік қызметтерін енгізу;
- БҰҰ штабтық офицерлері;
- Бітімгершілік қызметтердің құқықтық аспектілері;
- «Азаматтық халықты қорғау» БҰҰ-ның курсы;
- БҰҰ полиция офицерлерін қайтадан әлемдік деңгейге сай білімін жетілдіріп біліктілігін шыңдайды.

Қазақстанның әскери доктринасында бітімгершілік қызметіне қатысты болашақта орындалатын негізгі іс-шаралар көрсетілген:

- Мемлекеттің бітімгершілік қызметтерін іске асыратын бөлімнің мүмкіндіктері мен қабілеттерін жетілдіру, халықаралық және аймақтық ұйымдардың техникалық және жеделдетілген жұмыстарына кірістіру бойынша қазақстандық бітімгерлердің жұмыстарына ортақ стандартқа бағыттау;

- Халықаралық ұйымдар жүргізетін іс-шараларға біздің бітімгер сарбаздардың тәжірибе жинаулары мен өздерін жетілдіру үшін бірге әртүрлі іс-шараларға қатысуларына, халықаралық тыныштық пен бейбітшілікті сақтау жұмыстарын ұйымдастыру мен атқаруға қатысты шараларға қатысуға мүмкіндіктерін арттыру;

- Жеке әскери компаниялар мен күзет компаниялардың жұмыстарын бақылауды іске асыру, олардың жұмыстарын реттеу мен жүйелеуге қатысты халықаралық құқықтық актілерді құрастыру үшін БҰҰ ұйымдастыратын мемлекетаралық жұмыстарға қатысу;

- Қазақстан Республикасының шекарасындағы аймақтық бітімгерлік орталығын дамыту;

- БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің резолюциясы шеңберінде бітімгерлік бөлімшелерді БҰҰ миссияларын іске асыруға жіберу [9]. Дүниежүзінде қақтығыстарға өтіп жатқан әскери контингентінде жанжалдық жағдайларды реттестіру барысында тәжірибе жинақтап қалды. Осыған сай әскери қақтығыстар кезінде жанжалдарды басуға қатысты әрекеттер, бейбітшілікті орнату кезіндегі атқарылатын жұмыстардың барлығы БҰҰ Қауіпсіздік серіктестігінің мандаттары негізінде және БҰҰ жұмыстары мен шешімінің Қазақстан Республикасының заңнамаларына сай келуі керек, ол жерде осындай қауіпсіздікті орнату кезінде қолданылатын әрекеттерге қатысты ҚР парламентының рұқсатымен ғана іске асырылады.

Қарулы күштер әскери контингенті, басқа әскери бөлімдер мен әскери құрылымдар әлемде қауіпсіздік жағдайын орнату кезіндегі атқарылатын бітімгерлік қызметтерді орындау барысында бір ауызбен мына принциптерді орындауы және бағынулары керек, олар:

- БҰҰ ережелерін, халықаралық заңнамаларын, қабылдап отырған мемлекеттің заңдарына бағынулары керек;

- БҰҰ ережелерін, халықаралық заңнамаларын, қабылдап отырған мемлекеттің заңдарына бұлтартпай орындаулары тиіс;

- Қатысушылардың барлығының алауыздықты бейбіт жолмен реттеуге қатысты келісімдері болуы тиіс;

- БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің бақылауы мен басшылығы орнатылады;

- Адам құқығын қорғау мен жергілікті мекен ететін тұрғындардың дәстүрлері мен ережелерін сақтау;

- Өзін-өзі қорғау мақсатында күш қолдану және егерде бітімгершілік миссияны орындау кезінде мандат ережелеріне қатысты қарсыласулар болған жағдайда оны болдырмау әрекеттерін жасау.

БҰҰ өзінің бітімгерлік жұмыстарын орындау барысында

мемлекетаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде тиімді екі аспектісін көруге болады. Бірінші халықаралық қауіпсіздік кеңесінің құрамына кіретін елдердің әскери және әскери-техникалық базасын жетілдірсе, сонымен қоса елдерде бітімгерлік қызметті ұйымдастыру мен атқару кезінде орындалатын жұмыстар арқылы шет елдің озық тәжірибесін жинақтап әскери өнерінің жетілуіне ықпал етеді. Қазіргі кезде дүниежүзі бойынша әскери бітімгершілік қызметтерінің маңыздылығы артып келеді. Бітімгершілік қызметтер өздері қойған мақсаттарға сай эволюциялануды талап етіп отыр.

Қорытынды

XXI ғасыр жер бетінде саяси тұрақтылықтың болмауы, халықаралық терроризм мен экстремизмнің өршуі адам баласын болашаққа деген сенімсіздігі арта түсуде. Жер бетіндегі мемлекеттер дүниежүзінің бір бұрышында тұтанған соғыс өртіне бей-жай қарамай шиеленіске түскен екі жақты бітімге шақырып, жер бетіне бейбітшілік орнату үшін өзіндік үлестерін қосуда. «Бейбіт өмір ғана адамдар бақытының басты шарты болып табылады. Халықтың бірлігі, татулығы ғана тәуелсіз мемлекеттің тұрақтылығына, өркендеуіне кепіл бола алады» [10].

Қазақстан Республикасының бейбітшілік пен тыныштық жолында істелінген алғашқы қадамы термоядролық қаруға қарсы тұруы, бұл жөнінде бірінші елбасы Н.Ә. Назарбаев «Бейбітшілік кіндігі» атты еңбегінде кеңінен тоқталады. Бейбіт өмір мен тыныштықты ту еткен қазақ елі жер бетінде әр түрлі конфессия өкілдерінің басшысын бір жерге басып қосып діндер съезін ұйымдастырған тұңғыш ел. Бұл съезде жаһандандудың аясындағы мемлекетке қауіп төндіретін терроризм мен экстремизм мәселері талқыланып қауіпті алдын-алу шаралары қарастырылады.

Қазақстан жас мемлекет болса да халықаралық бейбітшілікті сақтау жолында әрдайым бүкіл әлемге шама шарқынша көмектесуге дайын. Қазақстан Республикасы БҰҰ-ның құрамына енгеннен бастап Қазақстан Республикасының Қарулы Күші Ирак, Ливан, Солтүстік Африкадағы КотД Ивуар әскери бітімгершілік миссияларына қатысты.

Адамзат баласына тыныш өмір сыйлауға ат салысып борышын өтеген, бейбітшілік солдаты аталған бітімгерлердің ерлігі тарих беттерінен орын алуға тиіс дегіміз келеді. Бітімгершілік операциясында қаза тапқан сарбаздардың аты-жөндерін біреуі білсе, біреуі білмейді.

Қаза болған жауынгерлердің бейбітшілік жолындағы күрестері мен әрекеттері тарихи-философиялық, әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан тереңірек зерттеуді қажет етеді.

Қазақстан Республикасы өзінің тарихи жолында дүниежүзіне тыныштық пен татулықтың моделін ұсынатын, сонымен қоса бейбітшілік өмірді насихаттаушы ел ретінде таныла бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Kriesberg L. 1989. Intractable Conflicts and their Transformation / Ed. by - N.Y.: Syracuse University Press, - P. 9.
2. «Қазақстан Республикасының бітімгершілік қызметі туралы Заңы», 2015 жылғы 15 маусымдағы № 320-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000320> (қаралған күні 25.04.2021)
3. Мокольм, Ш. Халықаралық қатынастар. Нур-Астана «Ұлттық аударма бюросы», 2019. – 502 б.
4. Chesterman, S. 2016. Law and Practice of the United Nations; Oxford. p77.
5. Merrills, J. 2011. International Dispute Settlement, 5 thedn, Cambridge. p.10.
6. Цыганкова А. Социология современных войн. – М.:Альфа, 2004.– С. 192
7. «Қазақстан Республикасының Ардагерлер туралы Заңы», 2020 жылғы 6 мамырдағы №322 –VI ҚРЗ. [Электрондық ресурс]. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000322> (қаралған күні 28.04.2021)
8. Валецкий О. Новая стратегия США и НАТО.– М.:Политиздат, 2008. – С. 62
9. «Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекіту туралы Заңы», 2011 жылғы 11 қазандағы №161 [Электрондық ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000161> (қаралған күні 25.04.2021)
10. Нурмухаметова Қ. Бітімгершілік мәселесі Қазақстан Республикасының бейбіт саясатының жетістігі ретінде // 5 Қоғам және дәуір. 2020. – №4. – 46 б.

REFERENCES:

1. Kriesberg L. 1989. Intractable Conflicts and their Transformation] Syracuse University Press, - P. 9.
2. «Qazaqstan Respublikasynyn bitimgershilik qyzmeti turaly» Zany, 2015 zhylygy 15 mausmdagy № 320-V QRZ. [Law of the Republic of Kazakhstan «On peacekeeping activities of the Republic of Kazakhstan»], Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000320> (Access date: 25.04.2021)
3. Mokolm. S. 2019. Halyharalyqyhyyq. [International Law]. Nur-Astana «National Translation Bureau», 2019. - 502 p.
4. Chesterman, S. 2016. Law and Practice of the United Nations; Oxford. p. 77.
5. Merrills, J. 2011. International Dispute Settlement, 5 thedn, Cambridge. p.10.

-
6. Cygankova A. Sociologiya sovremennyh vojn. [sociology of wars]. – M.: Alpha, 2004 . p. 192
 7. «Qazaqstan Respublikasynyn Ardagerler tyraly» Zany, 2020 zhylygy 15 mamurdagy №322-VI QRZ. [Law of the Republic of Kazakhstan Veteran laws], [Electronic resource]. URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000322> (Access date: 28.04.2021).
 8. Валецкий,О.2008.Novajstrategja CSA I NATO [new strategy CSA I NATO], М. Politizdat. – 2008. p. 62.
 9. «Qazaqstan Respublikasynyn Әskerі doktrinasyn bekitu turaly» Zany, 2011 zhylygy 11 kazandagy № 161 QRZ. [Law of the Republic of Kazakhstan on approval of the Military Doctrine] [Electronic resource] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1100000161> (Access date: 25.04.2021).
 10. Nurmuhametova K. Bitimgershilik maselesi Qazaqstan Respublikasynyn beibit sayasatynyn zhetistigi retinde [The issue of peace as an achievement of the peaceful policy of the Republic of Kazakhstan] // Qogam jane dauir. 2020. №4. – p. 46